

**РОЗВИТОК АГРАРНИХ КЛАСТЕРІВ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
БАЗИС ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПОТЕНЦІАЛУ АПК**

У статті обґрунтована важливість активізації й підтримки кластерних ініціатив як організаційно-економічного базису нарощування й ефективної реалізації сукупного потенціалу агропромислового комплексу України. Визначені концептуальні засади, які є важливими для розвитку агропромислових кластерних утворень в сучасних умовах. На основі аналізу чинників, що детермінують низький рівень кластеризації вітчизняного АПК, виділені основні задачі у сфері розвитку аграрних кластерів в Україні.

Ключові слова: агропромисловий комплекс (АПК), підприємство, потенціал, інтенсивне економічне зростання, кластерний підхід.

Z. V. DERII, T. V. OSTAPENKO
Chernihiv Nationality Technological University**DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL CLUSTERS AS ORGANIZATIONAL
AND ECONOMIC BASIS OF INCREASE IN THE CAPACITY OF AIC**

The article considered the importance of enhancing and supporting cluster initiatives as organizational and economic basis of capacity and effective implementation of the combined potential of agro-industrial complex of Ukraine. The conceptual theses of the development of agricultural clusters in modern conditions are determined. Based on analysis of the factors determining the low level of clustering of domestic agriculture, the main problem in the development of agricultural clusters in Ukraine are identified.

Keywords: agro-industrial complex (AIC), enterprise, productive potential, intensive economic growth, cluster approach.

Постановка проблеми. Виняткове значення й незамінність агропромислової продукції для забезпечення базових потреб людини зумовлює першочергове значення розвитку і зміцнення АПК в економіці України. За умови ефективного функціонування агропромисловий комплекс країни не тільки є суттєвим джерелом бюджетонаповнення, а й створює резерви для розширення зовнішньоекономічного потенціалу, розвитку суміжних та інших галузей, розбудови сектора малого й середнього бізнесу шляхом реалізації підприємницьких ініціатив селян. Однак, здійснення якісного прориву у розвитку вітчизняного АПК з урахуванням наявних конкурентних переваг гальмується внаслідок поширення переважно екстенсивного підходу до реалізації виробничого потенціалу в даній сфері. Важлива роль в переведенні агропідприємств на інтенсивні засади економічного зростання належить аграрним кластерам, котрі сприятимуть підвищенню сукупного потенціалу АПК за рахунок формування й розвитку високотехнологічного, інноваційного виробництва, результатом якого буде не лише виготовлення конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю, а й створення наукоємних робочих місць, будівництво сучасних інфраструктурних об'єктів виробничого й соціального призначення на сільських територіях [9, с.3–30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються різноманітних, актуальних вимогам часу та особливостям об'єкта дослідження аспектів розвитку аграрного сектора та створення кластерних об'єднань у сфері агропромислового виробництва, підіймаються в працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В.В. Бакум [1], О.М. Вишневської [2], І.Ю. Гришова [3], Е.В. Дорджієва [4], Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.М. Скупий, М.Ф. Кропивко [6], В.М. Русан, О.В. Собкевич, А.Д. Юрченко [7], В.Г. Ткаченко, В.І. Богачов [10], Є. Галвес-Ногалез [12], Х. Іршад [14], А. Луйен, В. Хейман [15], А. Обадік, Н. Курнога Зівадіновік [16] та ін. Практичні аспекти використання інструментів кластеризації регіонів та формування кластерів як інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємств вивчають М.М. Заверач [5], Н.М.Чуприна [11].

Не дивлячись на суттєвий теоретико-методологічний доробок, на сьогоднішній день у вітчизняному агропромисловому секторі не досягнуто помітних позитивних тенденцій у розвитку кластерних утворень. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження, пов'язані з обґрунтуванням доцільності та визначенням передумов активізації кластерних ініціатив як базису підвищення рівня сукупного потенціалу АПК.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення концептуальних засад розвитку кластерних утворень як організаційно-економічного базису нарощування та ефективної реалізації сукупного потенціалу агропромислового комплексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішний багаторічний досвід країн світу підтверджує життєздатність та практичну цінність кластерної теорії М. Портера, згідно з якою групи компаній супутніх галузей та інститутів, котрі співробітничують і взаємодоповнюють одне одного здатні суттєво посилити

національну й регіональну конкурентоспроможність на світовому ринку [8]. Численні емпіричні дослідження показали, що середній рівень заробітної плати та рівень зайнятості в кластеризованих регіонах помітно перевищують аналогічні показники територій, де такі утворення відсутні. В результаті кластеризація економіки перетворилась на глобальну тенденцію, що охопила як розвинені країни (США, Канада, країни ЄС), нові індустріальні країни (Китай, Індія, Мексика, Індонезія), так і країни з перехідним типом економіки (Угорщина, Словенія, Росія, Казахстан та ін.).

В якості конкретних прикладів успішного застосування кластерного підходу для нарощування й підвищення рівня реалізації потенціалу АПК можна навести діяльність кластерних об'єднань в Канаді. Останнім трендом у цій країні є активне утворення кластерів, котрі поєднують традиційні для агропромислового комплексу структури з підприємствами, котрі спеціалізуються на туризмі, інформаційно-комунікаційних технологіях, виробництві відновлювальних джерел енергії, нанотехнологіях тощо. Наразі діє одинадцять подібних локацій, в тому числі: біофармацевтичний кластер у Монреалі; сільськогосподарський біотехнологічний кластер в Саскатуні; агротуристичний кластер Альберти; кластер природних технологій оздоровлення в Онтаріо та ін. На державному рівні підтримка таких ініціатив передбачає: створення спеціалізованої дослідницької інфраструктури, забезпечення висококваліфікованими кадрами, організаційна підтримка створення нових фірм та їх розширення, сприяння розвитку зовнішніх зв'язків, часткове ресурсне забезпечення [17, с. 9–12].

Всесвітньовідомими є також кластерні утворення агропромислового спрямування у Польщі (плодоовочеві та агротуристичні), сироробні кластери Еквадору, Перу та Мексики, горіховий кластер у Бразилії, виноробний кластер у Південному Вашингтоні, кластер з виробництва різноманітних продуктів харчування у Південно-східному Огайо, сироробний кластер у Вермонті, птахівничий біотехнологічний кластер (США), квітникарський кластер у Голландії, олійно-насінневий кластер Аргентини та ін.

В науковій літературі можна зустріти різноманітні підходи до визначення терміну “кластер”, котрі як базуються на концепції Портера, так і розвивають, або критикують покладені в її основу теоретичні положення. На наш погляд, досить повне трактування даного поняття сформульовано ЮНІДО (Організацією Об'єднаних Націй з промислового розвитку): “Кластери – це об'єднання підприємств за галузевою й географічною ознаками, котрі виробляють та реалізують широкий спектр взаємопов'язаних та (або) комплементарних продуктів, набуваючи при цьому як нових можливостей для розвитку, так і нових ризиків [17, с. 9]. Дане визначення підкреслює дві сутнісні ознаки кластерних утворень: 1) кластери формуються з критичної маси підприємств, розташованих в географічній близькості одне від одного; 2) підприємства кластера відрізняються рядом характеристик (наявність спільних потреб та інтересів, взаємозалежність та взаємодоповнення, креативний підхід, інноваційність, орієнтація на певний сегмент споживачів, використання єдиної інфраструктури тощо).

В сучасних економічних умовах розвиток кластерних утворень в агропромисловому комплексі повинен відбуватись з урахуванням загальноновизнаних та успішно апробованих в світовій практиці концептуальних засад (рис. 1).

Для успішного розвитку кластерів необхідна наявність належного ресурсного забезпечення (природних, трудових, капітальних та інших ресурсів), високий рівень розвитку підтримуючих галузей (венчурних фондів, компаній, що проводять маркетингові дослідження, науково-дослідних організацій тощо); платоспроможного попиту (в тому числі сегментів споживачів, котрі потребують різноякісних товарів, диференційованих брендів та висувають високі вимоги до стандартів якості); а також конкуренції та бажання конструктивної співпраці (ефективні кластери базуються на помірному конкурентному тиску й взаємопідтримці ділових партнерів).

Хоча рушійною силою утворення кластерів виступають господарські осередки підприємницького сектора, котрі, як правило, володіють суттєвими ресурсами й можливостями, важлива роль у створенні “організаційного ядра” кластера покладається на державні інституції, котрі повинні сприяти розвитку аграрних кластерів за наступними напрямками.

1. Наукова обґрунтованість й технологічна доступність з орієнтацією на перспективу. Формування аграрних кластерів повинно відбуватись на основі науково обґрунтованих й технологічно доступних рішень, котрі в комплексі з комерційними механізмами здатні забезпечити спрямування інвестиційних потоків в технічне оновлення галузі з перспективою переведення її на більш високий технологічний рівень.

2. Створення потужної інноваційної платформи. Стабільне зростання й інтенсивний розвиток підприємств агрокластера можуть бути забезпечені тільки на основі створення потужної інноваційної платформи, яка чинить вплив на цільові орієнтири діяльності подібних утворень.

3. Розвиток й оптимізація інституційного забезпечення діяльності кластерів. Для успішного функціонування аграрних кластерів важливо створити належне інституційне середовище, формальні складові якого повинні відповідати принципам прозорості, максимального сприяння та мінімально необхідного втручання в підприємницьку діяльність господарюючих суб'єктів у складі кластерного утворення.

4. Орієнтація на досягнення загальнонаціональних та регіональних пріоритетів на засадах державно-приватного партнерства. Довгостроковий розвиток агропромислових кластерів повинен відбуватись з

урахуванням загальнонаціональних та регіональних пріоритетів, однак його спрямування у визначене стратегічне русло повинно відбуватись не директивними методами, а за рахунок надання всебічної підтримки органами державної й місцевої влади, яка дозволяє органічно поєднати інтереси бізнесу й держави.

Рис. 1. Концептуальні засади розвитку аграрних кластерів в сучасних умовах

В разі успішного впровадження кластерної моделі розвитку АПК можна розраховувати на досягнення важливих з точки зору позитивних структурних трансформацій, соціально-економічного зростання та стабільного розвитку економіки регіону переваг (охоплення максимальної кількості суб'єктів господарювання та залучення їх до активної співпраці, досягнення суттєвої економії витрат, стимулювання інновацій тощо).

На сьогоднішній день в Україні існує нагальна необхідність створення агропромислових формувань кластерного типу, котрі створюють переваги для всіх ланок АПК, включаючи первинних сільгоспвиробників, переробних, торговельних, сервісних підприємств та ін. Однак, в межах вітчизняної економіки ініціаторами створення кластерів виступають здебільшого дрібні товаровиробники, котрі не мають достатніх можливостей для розвитку процесів кластеризації на перелічених вище засадах. Хоча в окремих областях України (Донецькій, Чернігівській, Херсонській, Волинській, Закарпатській, Запорізькій) в рамках стратегій регіонального розвитку передбачено завдання з формування й підтримки агропромислових кластерів, фактичний рівень їх розвитку залишається вкрай низьким.

Вітчизняні аналітики пояснюють це впливом наступних чинників:

- недосконалість законодавчої бази функціонування кластерів і, як наслідок, відсутність підтримки кластерних ініціатив аграрних підприємств з боку держави;
- брак довіри між органами державної влади і бізнесом, а також між окремими компаніями, небажання компаній ділитися внутрішньою інформацією через можливість зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;
- слабкість діючих аграрних кластерів через низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, відсутність “агресивних” постачальників та вимогливих споживачів;
- ризик втратити право на одержання аграрним підприємством пільг та дотацій при будь-яких організаційних чи виробничих змінах (у т.ч. при входженні до кластеру);

– “відірваність” науки та освіти від аграрного виробництва (сільгосп підприємства не виступають замовниками на наукову та інноваційну продукцію, а продукція науково-дослідних установ не знаходить свого покупця серед товаровиробників);

– брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим джерелом розвитку кластерів у розвинутих країнах;

– відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що перешкоджає створенню у суспільстві розуміння переваг кластерних об’єднань, а також цілісної картини функціонування та результатів діяльності вже існуючих в Україні аграрних кластерів [9, с.35].

З огляду на вищевикладене можна виділили першочергові задачі з розвитку аграрних кластерів в Україні:

– законодавче закріплення спеціального правового режиму функціонування агрокластерів у вітчизняній економіці шляхом удосконалення відповідного нормативно-правового забезпечення;

– налагодження багатостороннього діалогу між науково-дослідними установами, вищими навчальними та професійно-технічними закладами та виробничими підприємствами для забезпечення оперативного ознайомлення всіх учасників кластерного утворення з останніми науково-технічними винаходами й технологічними нововведеннями, забезпечення їх швидкої апробації та впровадження у масове виробництво, коригування навчальних програм відповідно до кваліфікаційних вимог реальних профільних підприємств;

– надання початкового імпульсу для розбудови зручної й сучасної інфраструктури виробничого й соціального призначення в регіонах розташування кластерів за рахунок часткового державного фінансування таких проектів;

– формування єдиної інформаційної бази про існуючі регіональні кластери з можливістю інтерактивного доступу потенційних учасників до публічної інформації щодо умов та переваг приєднання до відповідного локального утворення, організація надання необхідних адміністративних процедур дозвільного характеру за принципом “єдиного вікна”.

Висновки. Багаторічний емпіричний досвід країн світу свідчить на користь використання кластерного підходу для нарощування й ефективного реалізації сукупного потенціалу агропромислового комплексу України. Узагальнення передумов, напрямів та переваг кластеризації АПК дозволило виділити базові концептуальні засади, котрі визначають успішний розвиток кластерних утворень в сучасних умовах. Оскільки основними чинниками, що детермінують низький рівень кластеризації вітчизняного АПК є недосконалість формальних та неформальних складових інституційного середовища, основні задачі у сфері розвитку аграрних кластерів в Україні повинні бути орієнтовані на створення належних умов (законодавчого, організаційного, інформаційного та ін. характеру) для активізації кластерних ініціатив.

Водночас, потрібно пам’ятати, що утворення кластерів в агропромисловій сфері несе в собі не лише значні можливості, але й суттєві ризики, пов’язані зі складнощами й перешкодами взаємодії якісно різномірних елементів – учасників кластерного утворення (починаючи від процесу їх об’єднання, цілепокладання, й закінчуючи результатами діяльності кластеру, на досягнення яких може потребуватись більше часу, ніж очікувалось). З огляду на це, важливими напрямками подальших досліджень є розроблення управлінських моделей процесів формування, використання та нарощування потенціалу АПК з використанням кластерного підходу.

Література

1. Бакум В.В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону / В.В. Бакум // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 38–45.
2. Вишневська О.М. Інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного сектора в умовах глобалізації та змін і тенденцій / О.М.Вишневська // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2012. – № 4. Т. 2. – С. 136–139.
3. Гришова І.Ю. Кластери в агропромисловому комплексі: проблеми та перспективи розвитку / І. Ю. Гришова, А. Ю. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 142–146.
4. Доржиева Е.В. Формирование и развитие конкурентоспособных агропромышленных кластеров на мезоуровне экономики : [монография] / Доржиева Е.В. – СПб : Изд-во Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2012. – 168 с.
5. Заверач М.М. Бізнес-аналітична платформа DEDUKTOR як інструмент кластеризації українських регіонів / М.М. Заверач // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2013. – № 3. Т.3. – С. 57–62.
6. Кластерна модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських поселень і територій / [Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.М. Скупий та ін.] ; за ред. М.Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 44 с.
7. Русан В.М. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні : аналіт. доп. / В.М. Русан, О.В. Собкевич, А.Д. Юрченко. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.

8. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – М. : Вільямс, 2006. – 608 с.
9. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.
10. Ткаченко В.Г. Кластеры в системе аграрного производства: сущность и значение в реализации инновационной политики государства / В.Г. Ткаченко, В.И. Богачов // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2. – С. 182–189.
11. Чуприна Н.М. Формування кластерів як інструмент підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств / Н.М. Чуприна // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2013. – № 3. Т.3. – С. 95–98.
12. Gálvez-Nogales E. Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy. – FAO, Rome, 2010. – 106 p.
13. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support [Електронний ресурс]. – DG Enterprise and Industry, 2008. – Режим доступу : http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/Cluster.pdf
14. Irshad H. Clusters – A key to Rural Prosperity [Електронний ресурс] / H. Irshad. – Rural Development Division: Alberta, 2009. – Режим доступу : [http://www1.agric.gov.ab.ca/\\$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/\\$FILE/Clusters-%20A-key-to-Rural-Prosperty.pdf](http://www1.agric.gov.ab.ca/$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/$FILE/Clusters-%20A-key-to-Rural-Prosperty.pdf)
15. Looijen A. European Agricultural Clusters: how can European Agricultural Clusters be measured and identified? / A. Looijen, W. Heijman // Economics of Agriculture. – 2013. – № 2. – P. 337–353.
16. Obadic A. The Analysis Of Regional Cluster Development In Europe And Croatia [Електронний ресурс] / A. Obadic, N. Kurnoga Zivadinovic // ERSA conference papers. – ersa11p1708. – European Regional Science Association, 2011. – Режим доступу : <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa11/e110830aFinal01708.pdf>
17. The UNIDO Approach to Cluster Development: Key Principles and Project Experiences for Inclusive Growth [Електронний ресурс]. – UNIDO, 2013. – Режим доступу : www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/What_we_do/Topics/Business_investment_and_technology_services/CUP/UNIDOs_CLUSTER_APPROACH.PDF

References

1. Bakum V.V. Metodolohiya rozrobky ahropromyslovykh klasternykh utvoren' rehionu / V.V. Bakum // Ekonomika APK. – 2009. – 4. – S. 38–45.
2. Vyshnevs'ka O.M. Investytsiyno-innovatsiynny rozvytok ahrahnoho sektora v umovakh hlobalizatsiy nykh zmin i tendentsiy / O.M. Vyshnevs'ka // Herald of Khmelnytsky national university. Economical science. – 2012. – Issue 4, Volume 2. – pp. 136–139.
3. Hryshova I.Yu. Klasteri v ahropromyslovomu kompleksi: problemy ta perspektyvy rozvytku / I. Yu. Hryshova, A. Yu. Prisyazhnyuk // Ekonomika APK. – 2011. – 4. – S. 142–146.
4. Dorzhyeva E.V. Formyrovanye y razvytye konkurentosposobnykh ahropromyshlennykh klasteroiv na mezourovne ekonomyky: monohrafyya. – SPb.: Yzdatel'stvo Sankt-Peterburhskoho unyversyteta upravlenyya y ekonomyky, 2012. – 168 s.
5. Zaverach M.M. Biznes-analitychna platforma DEDUKTOR yak instrument klasteryzatsiyi ukraiyins'kykh rehioniv / M.M. Zaverach // Herald of Khmelnytsky national university. Economical science. – 2013. – Issue 3, Volume 3. – S. 57–62.
6. Klasterna model' orhanizatsiyi velykotovarnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva ta rozvytku ekonomiky sil's'kykh poselen' i terytoriy / Yu.O. Lupenko, P.T. Sabluk, V.M. Skupyy, ta in.; Za red. M.F. Kropyvka. – K.: NNTs IAE, 2011. – 44 s.
7. Orhanizatsiyno-ekonomichni instrumenty derzhavnoyi ahrahnoyi polityky v Ukraini : analit. dop. / V.M. Rusan, O.V. Sobkevych, A.D. Yurchenko. – K. : NISD, 2012. – 88 p.
8. Porter M. Konkurentsyya / M. Porter. – M: Vyl'yams, 2006. – 608 s.
9. Sabluk P.T. Klasteryzatsiya yak mekhanizm pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ta sotsial'noyi spryamovanosti ahrahnoyi ekonomiky / P.T. Sabluk, M.F. Kropyvko // Ekonomika APK. – 2010. – 1. – S. 3–12.
10. Tkachenko V.H. Klaster v systeme ahrahnoho proyzvodstva: sushchnost' y znachenye v realezatsyyi ynnovatsyonnoy polytyky hosudarstva / V.H. Tkachenko, V.I. Bohachov // Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy. – 2011. – 2. – S. 182–189.
11. Chupryna N.M. Formuvannya klasteriv yak instrument pidvyshchennya konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryyemstv / N.M. Chupryna // Herald of Khmelnytsky national university. Economical science. – 2013. – Issue, 3, Volume. 3. – pp. 95–98.
12. Gálvez-Nogales E. Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy / E. Gálvez-Nogales. – FAO, Rome, 2010. – 106 p.
13. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support. DG Enterprise and Industry, 2008. – URL: http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/Cluster.pdf
14. Irshad H. Clusters – A key to Rural Prosperity / H. Irshad. – Rural Development Division: Alberta, 2009. – URL: [http://www1.agric.gov.ab.ca/\\$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/\\$FILE/Clusters-%20A-key-to-Rural-Prosperty.pdf](http://www1.agric.gov.ab.ca/$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/$FILE/Clusters-%20A-key-to-Rural-Prosperty.pdf)
15. Looijen A. European Agricultural Clusters: how can European Agricultural Clusters be measured and identified? / A. Looijen, W. Heijman // Economics of Agriculture. – 2013. – №2. – P.337–353.
16. Obadic A. The Analysis Of Regional Cluster Development In Europe And Croatia. A. Obadic, N. Kurnoga Zivadinovic // ERSA conference papers. ersa11p1708. European Regional Science Association, 2011. URL: <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa11/e110830aFinal01708.pdf>
17. The UNIDO Approach to Cluster Development: Key Principles and Project Experiences for Inclusive Growth. UNIDO, 2013. URL: www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/What_we_do/Topics/Business_investment_and_technology_services/CUP/UNIDOs_CLUSTER_APPROACH.PDF

Надійшла 16.08.2014; рецензент: д. е. н. Ільчук В. П.